

In het licht van wat wij weten

Zia Haider Rahman

*In het licht van
wat wij weten*

Vertaald uit het Engels door
Anne Jongeling en Carla Hazewindus

HOLLANDS DIEP

Oorspronkelijke titel: *In The Light of What We Know*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Picador, 2014

© Zia Haider Rahman, 2014

© Vertaling uit het Engels: Anne Jongeling en Carla Hazewindus, 2015

© Nederlandse uitgave: Hollands Diep, Amsterdam 2015

© Omslagfoto: Dave Wall, Arcangel Images

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer, Amsterdam

Typografie: Perfect Service, Schoonhoven

Foto auteur: © Guardian News & Media, Ltd.

ISBN 978 90 488 2441 0

ISBN 978 90 488 2442 7 (e-book)

NUR 302

www.hollandsdiep.nl

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Hollands Diep is een imprint van Overamstel uitgevers bv

OVERAMSTEL
uitgevers

www.overamstel.com

Voor Lily

Hilary's stelling was dat onze kijk op de geschiedenis wordt bepaald door geijkte beelden die zich in ons brein nestelen en waarop we gefixeerd blijven, terwijl de waarheid ergens anders moet worden gezocht, op een plek die nog ontdekt moet worden.

W.G. Sebald, *Austerlitz*

Aankomst of een verkeerde start

Het begrip ballingschap mag dan iets fascinerends hebben, maar om die aan den lijve te ondervinden, is afschuwelijk. Het betekent een onherstelbare breuk tussen een mens en zijn geboorteplek, tussen iemands wezen en zijn thuis. In treurigheid wordt het door weinig dingen overtroffen. In de literatuur en de geschiedenis zijn genoeg voorbeelden bekend van heroïsche, romantische, glorieuze en zelfs triomfantelijke episodes uit het leven van bannelingen, en toch kunnen we die alleen maar zien als pogingen om het fnuikende verdriet van vervreemding het hoofd te bieden. Wat een banneling ook bereikt, alles wordt voortdurend ondergraven door hetgeen hij achter heeft moeten laten en voor altijd verloren is.

– Edward Said, *Reflections on Exile*

Als klein jongetje was ik ontzettend dol op landkaarten. Ik kon uren naar Zuid-Amerika, Afrika of Australië kijken, en mezelf verliezen in heerlijke ontdekkingsreizen. Toentertijd waren er nog vele witte plekken op de wereld, en als ik op een kaart een plek zag die me in het bijzonder aantrok (eigenlijk deden ze dat allemaal) legde ik er mijn vinger op en zei: ‘Als ik later groot ben ga ik daarheen.’

– Joseph Conrad, *Heart of Darkness/Hart der Duisternis*

Het staat op geen enkele kaart, zoals met alle ware plaatsen het geval is.

– Herman Melville, *Moby Dick*

Op een ochtend in september 2008 stond er een broodmagere man op de stoep van ons huis in South Kensington. Hij had een donkere huid, scherpe jukbeenderen en een woeste baard. Ik schatte hem achter in de veertig, begin vijftig en hij was ongeveer één meter tachtig, een centimeter of twee kleiner dan ik. Zijn waterdichte jack met een sluiting van klittenband, hing open. De mouwen waren iets te kort, en aan de lichte streep boven zijn rechterhand te zien had daar waarschijnlijk een horloge gezeten. De veters van zijn afgetrapte schoenen waren verschillend van kleur en de zakken van zijn cargobroek puilden uit van allerlei ondefinieerbare zaken. Er hing een rugzakje om zijn schouder en tegen de deurpost stond een canvas plunjezak.

Door zijn manier van spreken maakte hij een enigszins opgewonden indruk, niet warrig maar indringend, en duidelijk niet van zins zich in de rede te laten vallen, alsof hij een onderbroken gesprek hervatte. Ik stond daar maar zonder wat te zeggen terwijl ik mijn best deed om iets aan hem te ontdekken wat me bekend voorkwam, toen ik plotseling getroffen werd door een Duitse naam die ik al bijna twintig jaar niet had gehoord.

Op dat moment drongen de details van wat er gebeurde niet echt tot me door, die kwamen pas later bij me boven, toen ik bezig was alles wat ik me kon herinneren op papier te zetten. Ik heb altijd in de financiële sector gewerkt, een business waarin het om de fijne kneepjes gaat, zoals de kleine bewegingen in de beurskoersen waar het lot van miljoenen dollars, ponden, en zelfs yens van af kan hangen. Maar ik moet eerlijk bekennen dat het succes dat ik in mijn loopbaan heb gehad – als je tenminste kunt spreken van succes – niet zozeer te danken was aan mijn oog voor detail, een veelvoorkomende eigenschap in deze branche, als aan mijn vermogen patronen in het grote geheel te zien waarin zich nieuwe zakelijke mogelijkheden aftekenen. Maar toen ik de taak op me nam om mijn gesprekken met Zafar op schrift te stellen en al het materiaal dat hij aandroeg te rangschikken en weer te geven, met inbegrip van zijn uitgebreide en overvolle notitieboekjes, indien noodzakelijk aangevuld met mijn eigen bevindingen, was toch mijn eerste zorg het zo

precies mogelijk weergeven van de details van zijn verhaal. Op het gevaar af dat ik zijn geschiedenis samenvat in gezwollen bewoordingen – wat Zafar zeker had afgekeurd – komt zijn verhaal neer op het uiteenvallen van naties, oorlog in de eenentwintigste eeuw, het huwelijk in de Engelse aristocratie en de wiskunde van de liefde.

De naam van de twintigste-eeuwse Oostenrijks-Amerikaanse wiskundige Kurt Gödel had ik niet meer gehoord sinds begin jaren negentig van de vorige eeuw. Ik was vanuit Londen naar New York vertrokken om een maand stage te lopen op het hoofdkantoor van een investeringsbank waarbij ik onlangs was aangenomen. In zekere zin had ik mijn baan bij die firma, waar ik later partner werd, aan Zafar te danken. Hij was toentertijd derivatenhandelaar op de bijkantoren van dezelfde bank in Wall Street, waar hij al snel de reputatie had gekregen van briljant maar onconventioneel financieel wonder.

Net als Zafar had ik aan Oxford wiskunde gestudeerd, en dat was om het maar heel grof samen te vatten, het enige wat we gemeen hadden. Ik had een bevoorrechte achtergrond. Mijn vader is geboren in Pakistan en stamde uit een bekende familie van grootgrondbezitters. Hij ontmoette mijn moeder en ze traden in het huwelijk. Vlak daarna vertrok het pasgetrouwde stel vanuit Pakistan naar Princeton, waar ik werd geboren, hetgeen me tot Amerikaans staatsburger maakte. Mijn vader haalde daar zijn doctoraal, voordat hij met zijn gezin naar Oxford vertrok om daar een leerstoel in de fysica te gaan bekleden. Ik ben geen genie en ik weet dat ik zonder die uitmuntende Engelse opleiding nooit in staat zou zijn geweest om het beste te halen uit de mogelijkheden die op mijn pad kwamen.

Zafar kwam in 1987 naar Oxford. Hij had een enigszins merkwaardige schoolopleiding achter de rug, die hij voor het grootste deel op eigen houtje bij elkaar had gesprokkeld. In ieder geval had hij een hele rits scholen doorlopen, waar hij of werd weggepest, of zelf maar wegging omdat hij zich verveelde. Zijn ouders verhuisden naar Groot-Brittannië toen hij net vijf was, maar op zijn twaalfde, of

tiende, volgens de nieuwe berekening, keerde hij voor een paar jaar terug naar het platteland van Bangladesh.

Voor hem betekende Oxford dat hij zogezegd ‘van ver was gekomen’. Als we tijdens ons eerste semester rondhingen in de Junior Common Room, die uitkeek op de tuin, viel het me op dat Zafar de namen van wiskundigen als Lebesgue, Gauss, Cauchy, Legendre en Euler, op een zonderlinge manier uitsprak. Nu schaam ik me er een beetje voor dat ik daarom moest lachen, maar ik kwam er al snel achter dat die foutieve uitspraak juist aangaf dat Zafar zijn kennis helemaal zelf verworven had, en dat die niet zoals de mijne het stempel van uitmuntende leraren droeg. Eerlijk gezegd was ik toen wel een beetje jaloers op hem.

Toch drong pas twee jaar na onze eerste ontmoeting in volle omvang tot me door waarin we van elkaar verschilden: onze sociale klasse. Zoals gezegd was mijn vader hoogleraar aan Oxford, en mijn moeder was toen ik ging studeren weer aan het werk gegaan als psychotherapeut, nadat ze zich eerst had laten bijscholen om de achterstand in te halen die ze in de jaren die ze aan mijn opvoeding besteedde, had opgelopen. Mijn grootvader van moederskant was in de Verenigde Staten ambassadeur van Pakistan geweest, en bewoog zich in de kringen van de internationale elite; zijn beste vriend was Mohammad Asad, die kort na 1947 Pakistaans afgevaardigde bij de VN was. (Zijn eigenlijke naam Leopold Weiss, een Oostenrijks-Hongaarse Jood, geboren in het tegenwoordige Oekraïne.) Mijn grootvader van vaderskant was een industrieel, wiens vermogen afkomstig was van landerijen en pachterijen, en niet te vergeten de scheepvaartindustrie.

Tijdens het semester kwam Zafar meerdere keren bij ons thuis lunchen. We woonden in een groot victoriaans huis met dubbele gevel en twee verdiepingen, het soort huis dat je in dat deel van Oxford veel aantreft, alleen was het onze nog iets ruimer dan de huizen van de meeste hoogleraren. Ik ga er nog weleens naartoe en altijd als ik daar ben komt er een soort rust en lichtheid over me zodra ik over het knarsende grint van de brede oprijlaan naar de brede voordeur met glas in lood loop.

Bij zijn eerste bezoek bleef Zafar maar op de deurmat treuzelen en zijn voeten afvegen voordat hij binnenkwam. Zijn blik schoot heen en weer door de gang en zijn mond hing een beetje open. Blijkbaar was hij net als zoveel andere mensen diep onder de indruk van al die boeken. Langs alle muren hingen planken met boeken, op de grond lagen boeken, en zelfs langs de zijkant van de traptreden liep een soort accordeon van boeken omhoog. In de woonkamer was een van de muren bedekt met planken, als lijntjes op een schrijfblok. Daar stonden de dozen op met oude afleveringen van de wetenschappelijke tijdschriften en vakbladen waarop mijn vader geabonneerd was. De recentere exemplaren lagen op stapeltjes op een buffet en op de grond. Zafar nam dit allemaal in zich op, en toen viel zijn oog op de muur met mijn vaders verzameling ingelijste oude landkaarten van het Indiase subcontinent onder de Britse Raj, een gebied dat zich heden ten dage uitstrekt van Pakistan tot Bangladesh. Zafars aandacht ging duidelijk uit naar een kaart van het noordoosten van het subcontinent. Minutenlang bleef hij er stilzwijgend naar kijken. Pas toen mijn vader zijn hand op Zafars schouder legde om aan te geven dat het tijd was voor de lunch in de zomerkamer, kon mijn vriend zich losmaken van het object dat hem zo hevig boeide.

Na de lunch stelde Zafar voor om naar de universiteit te gaan lopen in plaats van de bus te nemen. Ik vond het prima want ik veronderstelde dat hij iets met me wilde bespreken. De wiskundige Kurt Gödel wandelde ook veel. Dikwijls ging hij bij zonsopkomst de deur uit en kwam dan pas na middernacht weer thuis. Volgens zijn zeggen kreeg hij in die tijdsspanne de beste ideeën. Albert Einstein, die grote genegenheid voor Gödel koesterde en eveneens verbonden was aan het Institute for Advanced Study in Princeton, zei dat hij in zijn latere jaren, toen hijzelf nog maar weinig onderzoek deed, toch dagelijks naar het instituut ging om het voorrecht te hebben samen met Kurt naar huis te lopen.

Ik dacht dat Zafar met me wilde praten, maar het hele eind over Banbury Road deed hij zijn mond niet open. Naar mijn idee niet omdat hij naar woorden zocht, maar omdat hij zijn gedachten wil-

de ordenen. Ik dacht aan de landkaart waarin mijn vriend zo hevig geïnteresseerd leek, en hoewel ik heel graag wilde weten wat de reden daarvan was, durfde ik de contemplatieve stilte niet te doorbreken. Pas toen we in Broad Street waren, vlak bij de ingang van de universiteit, zei hij: Ik wil dat je mijn ouders ontmoet. En dat was dat.

Er ging meer dan een jaar voorbij voordat het zover was. Op de dag dat Zafar klaar was met zijn laatste examens, na twee jaar in plaats van drie, en ik nog een jaar moest, zei hij tegen me dat zijn ouders hem de volgende morgen om acht uur kwamen ophalen. Hij vroeg of ik naar de noordelijke ingang van de universiteit wilde komen om hem te helpen zijn spullen in de auto te zetten. Daarna was ik meer dan welkom om mee te gaan ontbijten in Headington, en aansluitend zou hij samen met zijn ouders teruggaan naar Londen.

Zaterdagochtend om halfacht was het, en dat is het volgens mij nog steeds, in Oxford dood- en doodstil. Ik vond het nogal vreemd dat zijn ouders al zo vroeg kwamen, want vanaf Londen was het maar een uurtje rijden. Naar mijn mening was de enige verklaring dat Zafar zich voor zijn ouders schaamde, en hun had gevraagd hem op dit tijdstip op te halen om zo min mogelijk de kans te lopen dat iemand anders hen zag.

Toen ik aankwam waren Zafar en zijn vader al bezig tassen en dozen in een Datsun Sunny te laden. Zijn vader had een baard en droeg een kalotje. In zijn grijze broek, hush puppies en trui met v-hals, begroette hij me met een glimlach. Hij hield zijn hoofd iets schuin, wat mij als een beetje onderdanig overkwam, en zei 'Asalaam-oe-aleikoem' en ging toen verder in het Urdu, een taal die iets oudere Bengalen nog spraken, maar tegenwoordig vooral de taal van Pakistanen is. Ik ging ervan uit dat Zafar hem had verteld dat mijn ouders oorspronkelijk uit Pakistan kwamen. Toen ik zei dat ik maar heel gebrekkig Urdu sprak, keek hij even teleurgesteld, pakte toen met beide handen mijn hand vast en zei nogal onzeker een paar keer 'hallo'.

Zafars moeder stond in een over haar hoofd geslagen indigo sa-

ri naast de auto. Ook zij begroette me met ‘Asalaam-oe-aleikoem’, maar een stuk zelfverzekerder dan Zafars vader. Ze wees naar de veelal eeuwenoude zandstenen gebouwen om ons heen en maakte de opmerking dat alles hier zo antiekerig was. ‘Hebben ze hier soms geen geld voor iets nieuws?’ vroeg ze in alle ernst. Ik keek naar Zafar, die het volgens mij zeker had gehoord, maar hij ontweek mijn blik. Op dat moment drong het tot me door dat in de twee jaar die Zafar in Oxford had doorgebracht, op nog geen honderd kilometer van Londen, dit de eerste keer was dat ze hem opzochten, en dan nog ’s morgens vroeg omdat hij er stiekem tussenuit wilde knijpen.

Het Asalaam-oe-Aleikoem van zijn ouders kwam me een beetje overdreven voor. Ik kende die begroeting wel van vrome moslims, met name degenen die de verplichte pelgrimstocht naar de heilige stad Mekka hadden gemaakt. Te midden van al die duizenden moslims van over de hele wereld fungeerde deze begroeting waarschijnlijk als een smeermiddel in de Babylonische spraakverwarring, waar Nigerianen Maleisiërs begroetten en Bengalen Oezbeken. Het kan ook best dat deze in het Arabisch uitgesproken groet de geest van broederschap uitdraagt. Terwijl Zafar en zijn vader de laatste doos in de auto zetten, vroeg ik me af of Zafar zich er misschien voor schaamde dat zijn ouders gelovig waren; maar nu ik inmiddels weet van Zafars religieuze omslag, was dat waarschijnlijk niet het geval. Ik denk eerder dat hij zich ervoor geneerde dat hij zich voor zijn ouders schaamde.

Mijn eigen vader heeft mij sympathie bijgebracht voor de spiritualiteit van het geloof, zonder concessies te doen aan de autoriteit van de wetenschap. Mijn vader is moslim, maar niet fanatiek. Zijn deelname aan het vrijdaggebed heeft voor hem vooral een sociale functie, een ritueel waarmee hij de band met zijn afkomst onderhoudt. Sommige van zijn contacten zijn door de afstand en in de loop der jaren verwaterd, andere heeft hij met opzet verbroken omdat hij wilde dat zijn zoon in het Westen zou aarden. Afgezien van het vrijdagritueel, bidt mijn vader niet, zelfs niet één keer per dag, en hij heeft zich nooit schuldig gevoeld omdat hij alcohol drinkt. Al bewaart hij alcohol alleen voor speciale gelegenheden: Als iemand

gedoopt wordt en bij bar mitswa's, zegt hij dan. Of hij pakt een fles vijftien jaar oude single malt whisky uit de kast en zegt: Deze whisky heeft nu precies de juiste leeftijd. Laten we hem maar dopen in de naam van de vader en de zoon.

Ondanks deze kleine zondetjes, die in Pakistan eerlijk gezegd een grote traditie kennen, welke teruggaat tot de grondlegger van het land, Jinnah, die erom bekendstond dat hij ook niet vies was van een glas whisky, beschouwt mijn vader zichzelf als een gelovige. Toen ik hem een keer vroeg hoe een fysicus in God kon geloven, zei hij dat de fysica niet alles kon verklaren en ook geen antwoord gaf op de vraag: waarom precies deze wetten en geen andere? Voor hem was het voldoende om de wereld te zien zoals hij is. En hij zei ook dat ik zelf maar moest uitmaken of het geloof in de wetenschap voldoende was voor mij.

Mijn moeder had echter alleen maar minachting voor religies. Volgens haar zeggen onderdrukte de islam vrouwen en zette mensen ertoe aan hun ellendige bestaan op deze aarde te aanvaarden, in het vooruitzicht op een heerlijk leven na de dood. Aan haar was dit soort opium niet besteed.

Zafars moeder vond ik interessanter dan zijn vader. Nu ik dit opschrijf moet ik denken aan een artikel dat ik ooit tegenkwam in een tijdschrift bij mijn ouders thuis en dat inmiddels op internet staat. Het artikel was van de hand van de primatoloog Frans de Waal en gaat over zijn onderzoek naar herkenning van verwanten. De Waal en zijn collega Lisa Parr gaven chimpansees de opdracht digitale portretten van onbekende vrouwelijke chimpansees te combineren met hun jongen. Verbazingwekkend genoeg bleken de chimpansees in staat verwantschap te zien, zonder dat ze de andere chimpansees kenden.

Ik weet zeker dat als ze mij dezelfde opdracht hadden gegeven, ik Zafar nooit met zijn moeder in verband had gebracht, ik zag geen enkele gelijkenis tussen hen. Wel leek hij op zijn vader: dezelfde zachte ogen, het ronde gezicht en de typisch schuine houding van het hoofd. Maar zijn moeder was een ander geval, met haar priemende blik, lange, smalle gezicht en strakke mond.

We zien een gezicht als een geheel, doordat de afzonderlijke delen worden samengevoegd, een proces dat zich volgens sommige wetenschappers en medici afspeelt in de oogzenuwen voordat het signaal de hersens bereikt. De duizelingwekkende hoeveelheid informatie waarmee de retina wordt gebombardeerd, wordt in de vezels achter het oog in hapklare brokken verdeeld zodat ons brein het kan verwerken. Als we een serie letters zien, zoals op een reclamebord, lezen we het woord in zijn geheel en niet de afzonderlijke letters. We herkennen onmiddellijk het woordbeeld, en de betekenis. Toen ik daar stond op die juni-ochtend in Oxford zag ik geen gelijkenis tussen mijn vriend en zijn moeder. Alsof hun gezichten allebei in een verschillende taal waren geschreven.

Ik heb er nog steeds spijt van dat ik niet met ze in Headington ben gaan ontbijten. Op dat moment, en ook nog kort daarna, hield ik mezelf voor dat mijn vriend eigenlijk niet wilde dat ik meeging. Maar de waarheid is dat ik me schaamde voor mijn vriend. En verontrustender was nog dat ik in die korte tijd het gevoel kreeg dat er een verwijdering tussen mijn vriend en mij was ontstaan, hoewel ik niet precies wist waarom. Na die dag had Zafar het nooit meer over zijn ouders. Als vriendschap een prijs heeft, dan is het misschien dat er in de kern daarvan altijd sprake is van een schuldgevoel. Ik wil niet ontkennen dat ik tekortgeschoten ben in bepaalde opzichten, zoals steun bieden op momenten dat het nodig was of er zijn als vriend. Dat ik gefaald heb als vriend. Maar mijn spijt over de dingen die ik niet heb gedaan, vallen in het niet bij het schuldgevoel vanwege een door mij begane schanddaad die grote gevolgen heeft gehad.

Maar goed, het is niet alleen uit schuldgevoel dat ik nu aan mijn bureau zit om met pen en papier rekenschap te geven van Zafars verhaal, mijn rol daarin en onze vriendschap. Eigenlijk is dit allemaal niet in woorden samen te vatten, maar ik hoop dat het gaandeweg vorm zal krijgen. Alles valt op zijn plaats – hoe het zou moeten zijn – als ik denk aan de oude obsessie van mijn vriend. Het gaat om een stelling die wel wordt omschreven als de grootste wiskundige ontdekking van de vorige eeuw. De inhoud is echter eenvoudig

samen te vatten: hoe ver onze kennis ook zal reiken, dat wat waar is, is oneindig veel groter, en dat gaat zelfs op voor de wiskunde. In bepaald opzicht ben ik dus bezig iets te willen ontdekken, zonder de zekerheid of het wel ontdekt kan worden.

Toen mijn sjofele vriend bij ons voor de deur stond en de naam van Gödel duidelijk en correct uitsprak, moest ik onmiddellijk denken aan die mooie zondagmiddag in New York toen ik tegen Zafar zei dat ik hem op het gebied van de wiskunde had ingehaald. Ik ging ervan uit dat zijn kennis van de wiskunde wat was weggezakt, want nadat hij de hoogste graad had gehaald in Oxford, was hij helemaal van de wiskunde afgestapt om tot ieders verbazing aan Harvard rechten te gaan studeren. Ikzelf was nadat ik mijn derde jaar had afgerond en vervolgens een jaar vrij had genomen, verdergegaan met economie en toegepaste wiskunde.

Toen we op die zondag, al die jaren geleden, door die lommerrijke straat in Greenwich Village liepen en ik die opmerking maakte, reageerde hij op een nogal cryptische manier door te zeggen dat de wiskunde zoveel schoonheid bevatte. Ik kon het niet laten om te vragen wat het mooiste was dat hij op het gebied van de wiskunde was tegengekomen. Misschien was het wel zijn bedoeling dat ik dit zou vragen, ik weet het niet. Zonder aarzelen noemde hij de Onvolledigheidsstelling van Gödel, en hoewel ik de stelling goed genoeg kende, begreep ik niet waarom hij nu uitgerekend deze zo mooi vond. De stelling luidt: binnen elk systeem zijn er beweringen die waar zijn, maar waar niet van bewezen kan worden dat ze waar zijn. Heel eenvoudig. Maar de consequenties van deze stelling zijn ont-hutsend. Enige tijd later, dat wil zeggen in de weken na zijn plotse-linge verschijning voor onze deur, jaren na die julidag in New York, legde Zafar me in eenvoudige bewoordingen uit waarom Gödels Onvolledigheidsstelling zoveel voor hem betekende en waarom, als ik even mijn eigen visie erop mag loslaten, de wereld zo dom was om die in een tijdperk van dogma's te negeren.

Tijdens die wandeling in New York had ik het gevoel dat de schoonheid die hij hierin zag misschien eerder te maken had met

het bewijs van de stelling dan met de stelling zelf. Ik kon me het bewijs van Gödels stelling niet meer herinneren – ik weet niet eens zeker of ik die eigenlijk ooit gekend heb – en ik ging ervan uit dat Zafar die kennis ook niet meer paraat had omdat hij al jaren daarvoor met wiskunde was opgehouden. Natuurlijk had ik het mis, want toen ik hem vroeg hoe het ook alweer zat, begon hij als een opgewonden kind het bewijs uit te leggen, waarbij hij alsof het een puzzel was de ogenschijnlijk irrelevante stukjes in de hoeken legde. Hij had nog maar een paar van die stukjes neergelegd toen ik plotseling een fragmentarisch beeld van het bewijs zag oprijzen. Op dat moment ervoer ik iets van schoonheid, maar helaas in zo'n prematuur stadium dat ik nog steeds niet weet of ik het nou begreep of dat ik me gewoon liet meeslepen door de euforie van mijn vriend. Daarna werd zijn bezielde uiteenzetting onderbroken omdat we een collega tegenkwamen en we ons gesprek niet konden voortzetten.

We hebben heel veel wandelingen door New York gemaakt omdat ik daar vrijwel elke maand voor zaken kwam, en later maakten we ook voettochten door Londen. Veel van die wandelingen herinner ik me nog steeds, maar behalve deze zijn er nog twee andere die er echt uit springen.

De eerste was in de buurt van Wall Street, en hoewel die wandeling niet van heel veel belang is voor het verhaal over Zafar, denk ik daar nog altijd met veel genegenheid aan terug, ondanks de huidige omstandigheden. Het grootste gedeelte van de wandeling hielp mijn vriend me met een gedicht van E.E. Cummings, 'Somewhere I have never travelled', uit het hoofd te leren. Hij sprak over het ritme en de cadans en analyseerde de opgeroepen beelden. Hij kon geweldig goed gedichten onthouden en toen ik hem had gevraagd om een gedicht waarmee ik het meisje dat mijn vrouw zou worden, het hof kon maken, kwam hij met dit gedicht op de proppen.

De tweede wandeling verliep heel anders, verwarrend, omdat ik toen een kant van Zafar te zien kreeg waar ik tot dan toe geen flauw idee van had gehad, terwijl ik hem toch al bijna tien jaar kende. Het was in 1996 en mijn vrouw en ik hadden zojuist ons nieuwe

huis in South Kensington betrokken. Zafar was net terug uit New York en woonde in Londen. Aan het einde van de werkdag, met de stropdassen losjes om onze nek, gingen we iets drinken in een pub in Notting Hill. We zagen elkaar inmiddels niet meer zo vaak. Ik dronk een paar biertjes en Zafar bestelde zoals gewoonlijk één glas champagne. Dat lijkt misschien aanstellerig, maar het kwam alleen maar omdat Zafar niet tegen drank kon, en niet van alcohol hield. Hij legde me uit dat champagne hem wel beviel omdat het leek op priklimonade, maar zonder dat hij last kreeg van zijn maag. Op de universiteit werd hij hierom natuurlijk weleens uitgelachen, maar achteraf gezien denk ik dat iedereen deze gewoonte als een aandoenlijk trekje van hem beschouwde.

Na een uurtje verlieten we de pub en liepen over Portobello Road naar het kruispunt waar we afscheid zouden nemen. Ik was van plan met een taxi naar huis te gaan en hij ging naar Emily. Later kwam ik erachter dat hij toen al hevige problemen met Emily had, en ik snap nog steeds niet dat we het daar tijdens ons gesprek in de pub niet over hebben gehad.

Opeens riep iemand: Hé, gast!

Zafar en ik draaiden ons om en zagen twee mannen tegen een heining staan, die onze kant op keken. Ze hadden allebei een kaalgeschoren hoofd, spijkerbroek en sportschoolspieren. De man die naar ons had geroepen, was een stuk langer dan zijn kompaan en hij droeg geen jas, alleen een wit T-shirt. De tweede man had een leren jack aan dat het zwembandje om zijn taille nauwelijks kon verhullen. De lange man in het witte T-shirt, duidelijk het alfamanetje van het stel, staaarde naar mijn vriend met een ongelovige uitdrukking op zijn gezicht.

Spreek je Engels? vroeg hij aan Zafar.

Zafar keek hem aan, draaide zijn hoofd naar de kleinere man en toen weer naar de bullebak, en zei toen met een perfect bekakt accent: 'Het spijt me vreselijk. Geen lettergreep. Goedendag.'

Zafar pakte me bij de arm en we liepen door. Met gedempte stem vroeg ik: Wat was dat nou verdomme? Zafar zei dat ik vanaf de plek waar ik stond niet kon zien wat hij had gezien.

En wat was dat dan? vroeg ik.

De schouder van de man met het witte T-shirt, zei hij.

Hoezo? Had hij zijn mouw dan opgestroopt?

Ja, en hij had een tatoeage met een hakenkuis, en daaronder C18.

Ik wist waar een hakenkruis voor stond, maar C18 zei me niets.

Zafar legde me uit dat C18 stond voor Combat 18. De 1 correspondeerde met de eerste letter van het alfabet en de 8 met de achtste.

Dus?

AH zijn de initialen van Adolf Hitler en Combat 18 is een beruchte en gewelddadige neonazibeweging.

O, zei ik sullig.

Na nog een eindje lopen sloeg Zafar plotseling een zijstraatje van Portobello Road in, met de opmerking dat hij een omweggetje wilde maken. Ik vond dat wel een beetje vreemd; hij zou bij Emily gaan eten en hij was al aan de late kant.

Halverwege het doodstille straatje hoorde ik voetstappen achter ons en toen ik mijn hoofd omdraaide zag ik dat de skinheads achter ons aan kwamen. Zafar zei dat ik niks moest zeggen en hij bleef staan. De twee mannen liepen naar ons toe.

Ben je soms de leukste thuis? zei de man in het witte T-shirt tegen Zafar. Een echt bijdehandje, hè? Vuile vieze Paki.

Bent u een racist? vroeg Zafar.

Grote bek?

Zafar reageerde niet, keek mij aan en zei: Zie je de schouder van deze meneer?

Ik keek naar de schouder en de man zelf ook.

In een oogwenk lag de T-shirtman hoestend en half stikkend op de grond. Hij greep naar zijn keel en bracht een afschuwelijk rochelend geluid voort.

De man in het leren jack wist niet hoe hij het had. Zafar keek hem aan.

Ik heb uw vriend een klap op zijn strot gegeven, zei Zafar. U kunt ook met mij gaan vechten, maar ik zou u aanraden hulp te zoeken en uw vriend te redden.

De man verroerde geen vin.

Hebt u een mobieltje? vroeg Zafar.

De man knikte.

Zafar pakte me bij de arm en we liepen verder door het straatje. Achter ons hoorde ik de gierende ademhaling van de man op de grond en het brabbelen van zijn vriend in het mobieltje. Ik was verbijsterd.

Toen we weer op Portobello Road waren, vroeg ik Zafar of hij dacht dat ze naar de politie zouden gaan.

Als ze dit aangeven mag de politie kiezen tussen het woord van twee mannen in een net pak, twee dociele Zuid-Aziaten, en het woord van twee skinheads, eentje met een hakenkruis en een tatoeage met Combat 18. Denk je nou echt dat ze zouden denken dat wij een gevecht hebben uitgelokt?

We namen afscheid van elkaar. Pas later, toen ik me dit voorval herinnerde, vroeg ik me bepaalde dingen af. Was Zafar dat stille straatje in gegaan om de skinheads te ontlopen, of juist om de confrontatie met hen aan te gaan?

Op die avond in 1996 zag ik een kant van Zafar die ik niet kende en ik wist niet wat ik ermee aan moest. Het leek een volkomen krankzinnig voorval, maar toch was het echt gebeurd. Als ik dit verhaal van iemand anders had gehoord, had ik het niet geloofd.*

Terwijl ik dit opschrijf, dringt het tot me door dat Zafars terugkeer op die septembermorgen in 2008 heel erg welkom was, niet alleen omdat onze vroegere vriendschap weer werd aangewakkerd, waarvan het vlammetje nooit helemaal was gedoofd, maar ook omdat het me de gelegenheid bood mijn aandacht op iets anders te richten. Denkpatronen zijn niet makkelijk vanuit jezelf te doorbreken. Zijn komst viel toevallig samen met een periode waarin ik over mijn leven nadacht, tot op zekere hoogte aangezwengeld door de onrust

*Het jaar daarop las ik in de krant dat een aantal leden van Combat 18 was gearresteerd en veroordeeld. Twee van hun kopstukken hadden echter de benen genomen naar de Verenigde Staten, waar ze opvallend genoeg politiek asiel hadden aangevraagd.

op de financiële markt en het dreigende vooruitzicht te moeten verschijnen voor een parlementaire enquêtecommissie, wat me als junior partner van de bank een behoorlijk hulpeloos gevoel gaf. Ik weet zeker dat dit soort gevoelens geen enkele herkenning oproepen bij veel mannen en vrouwen in mijn beroep, die net als matadors enorm in zichzelf gaan geloven als ze het enorme beest, de stier of de beer – de markt – hebben bedwongen. In 2008 droomde ik er echter niet van om heel rijk te worden, maar om meer grip op mijn privéleven te krijgen.

Dat ik bij mezelf te rade ging, kwam grotendeels door de groeiende verwijdering tussen mijn vrouw en mij. Ik voelde geen hartstocht meer voor haar en kon met moeite respect voor haar opbrengen. Toen ik haar ontmoette was ze net werkzaam in de financiële wereld, nadat ze een jaar les had gegeven op een lagere school in Kenia, in een dorp in de buurt van Kisuma, aan het Victoriameer. Ze sprak met veel liefde over de kinderen, zoals over Oneka, een jongetje van acht, dat stevast zijn hand opstak in de klas als er iets werd gevraagd. Als hij dan van mijn vrouw de beurt kreeg, zei het ventje altijd *Ik weet het niet*. Ze kende alle kinderen bij naam, stuurde ze ansichtkaartjes en zei voortdurend dat ze heel graag terug wilde. Ze zou het geld dat ze bij de bank ging verdienen opsparen zodat ze over niet al te lange tijd weer naar Afrika kon gaan. Omdat het heel goed ging tussen ons was ze ervan overtuigd dat ze me wel zou kunnen overhalen met haar mee te gaan. Maar vijftien jaar later, toen er van haar idealisme niet veel meer over was, stortte ze zich met de heftigheid van een bekeerling op het bankwezen. De laatste keer dat we het over haar tijd in Afrika hadden, over de dromen die ze toen koesterde, zag ik iets van schaamte in haar blik. Als die schaamte te maken had gehad met het feit dat het haar niet was gelukt om naar die kinderen terug te gaan, zou ik haar liefdevol hebben getroost met de woorden: ze zeggen toch dat als de stervelingen plannen maken, de goden moeten lachen. Maar ik merkte dat ze zich schaamde dat ze zo idealistisch was geweest. Het was de minachting voor haar eigen naïviteit.

Kille, gevoelloze statistieken laten zien dat huwelijken tegen-

woordig vijftig procent kans hebben in een scheiding te eindigen. Veel van onze vrienden gingen uit elkaar of waren inmiddels gescheiden, maar mijn vrouw en ik hebben lang gedacht dat wij bestand waren tegen de dingen die de stelletjes om ons heen uit elkaar dreven. We stelden onszelf gerust met de beweringen dat deze mislukte huwelijken al vanaf het begin niet hadden gedeugd; dat het ene stel niet genoeg gemeenschappelijke interesses had, of dat een ander paar voortdurend met elkaar in de clinch lag, en dat we dat allemaal al vanaf het begin hadden zien aankomen.

Ik zie nu heel duidelijk dat ons geloof dat we bij elkaar zouden blijven gebaseerd was op de waarde die we allebei hechtten aan onze gemeenschappelijke culturele achtergrond. Als kinderen van Pakistaanse immigranten, moslims, waren mijn vrouw en ik ervan overtuigd dat ons samenzijn meer om het lijf had dan wijzelf. Dat onze relatie zou overleven, zelfs floreren, vanwege al die generaties die we in ons meedroegen. We hadden nooit kunnen denken dat de kracht van deze overtuiging wellicht alleen werd ingegeven door verlangen.

Dit soort wekenlange overpeinzingen hadden gezorgd voor een groeiende angst voor wat de toekomst zou brengen, en daarom bracht Zafars komst in eerste instantie opluchting en afleiding met zich mee. Later zou dit nog veel meer gaan betekenen. Het weerzien met hem gaf me een gevoel van continuïteit, van contact met iets wat ouder was dan mijn huwelijk, ouder dan mijn werk – een periode van eindeloze mogelijkheden. Er kwamen dingen bij me boven die ik was vergeten tijdens de jaren die ik in de tredmolen van mijn werk had doorgebracht terwijl het leek alsof het leven uit mijn huis wegvloede. Alleen al het weerzien met hem riep een soort tornado aan associaties in me op, die jaren had liggen sluimeren. En ik voelde weer het soort tijdloze schoonheid dat ik tijdens mijn studie had ervaren. Wiskunde, had Zafar vele manen geleden in New York gezegd, kon nooit zijn eigen schoonheid bevatten.

Destijds vond ik het volkomen onbegrijpelijk dat mijn briljante vriend ervoor had gekozen zijn loopbaan in de wiskunde op te geven voor een rechtenstudie. En toen ik hem ooit vroeg waarom hij

zo drastisch van richting was veranderd, kreeg ik als enig antwoord dat het hem 'wel interessant had geleken'. Kurt Gödel had zijn hele leven op het randje van de krankzinnigheid gebalanceerd, en was op het eind volkomen afhankelijk van zijn zorgzame vrouw, die alles wat hij at moest voorproeven omdat hij bang was te worden vergiftigd. Toen zij ernstig ziek werd, in een ziekenhuis werd opgenomen en dus niet meer kon voorproeven, is Gödel van de honger gestorven. Ik denk dat Zafar het voorgevoel had dat hij ook krankzinnig zou worden als hij doorging in de wiskunde. En nu begrijp ik dat dit gevaar nooit is geweken. Dit is in ieder geval hoe ik hem nu zie: een man die op de vlucht is voor spoken terwijl hij schimmen najaagt. Dat verklaart ook zijn veranderingen van beroep, die ik slechts vanuit de verte heb meegemaakt, omdat onze vriendschap in de loop der jaren verwaterde, zoals waarschijnlijk veel vriendschappen uit de studententijd.

Via een web van vrienden en kennissen bleef ik enigszins op de hoogte van Zafars doen en laten, maar zelfs vóór zijn verdwijning was er heel weinig over hem bekend. In de loop van 2001 raakte Zafar helemaal uit het zicht. Van tijd tot tijd doken er geruchten op, het ene vaak nog uitzinniger dan het andere: hij zou zich tot het rooms-katholicisme hebben bekeerd en met een Engelse aristocrate zijn getrouwd; hij was in Damascus, Tunis of Islamabad gesignaleerd; hij had iemand vermoord, hij was vader geworden, en nog gekker, hij had voor de Britse geheime dienst gespioneerd.

Die dag in 2008 toen Zafar bij mij op de stoep verscheen en daar roerloos bleef staan, in afwachting of hij binnen zou worden gelaten, zag ik een glimp van herkenning in zijn ogen. Het huis was niet erg veranderd sinds de laatste keer dat hij een voet over de drempel had gezet, bijna tien jaar geleden. Hij vroeg me of ik de poot van de ottomane in de studeerkamer had gerepareerd. Ik schoot in de lach. Er stond nog steeds een stapeltje boeken onder de ene hoek van de ottomane.

Het je die poot nog?

Die ligt nog onder het bureau, zei ik.

Ik zal hem maken, maar niet vandaag. Nu moet ik slapen.

Een uur nadat ik hem in de logeerkamer had achtergelaten, ging ik zijn kleren ophalen en zag een stapeltje naast de plunjezak liggen. Zafar mompelde in zijn slaap. Ik luisterde even of ik kon verstaan wat hij zei, maar dat lukte niet.

Ik nam zijn vuile kleren mee naar de stomerij, waar ik de maat van zijn broek en hemd noteerde (ik wou dat ik in zijn zakken had gevoeld, maar dat deed ik niet). Voordat ik naar kantoor ging om een paar uurtjes mijn plicht te vervullen, liep ik langs een Gapwinkel om wat nieuwe kleren voor hem te kopen, in dezelfde trant als die hij aan had gehad: een cargobroek en een flanelen overhemd. Ik stond al bij de kassa toen ik merkte dat ik zonder erbij na te denken een kakibroek en een blauw katoenen overhemd had gepakt. De smaak van bankemployés op het gebied van kleren is waarschijnlijk het enige voorspelbare in het bankwezen.

De eerste dag sliep hij een gat in de dag en ging toen uitgebreid in bad. Later zat hij aan de keukentafel, gewassen en geschoren en in een badjas. Hij at een omelet met champignons die ik had gemaakt, en dronk daarbij koffie en sinaasappelsap. Hij at langzaam, bedachtzaam. Hoewel hij er jonger uitzag dan bij binnenkomst, was hij sterk verouderd. Hij had rimpels bij zijn ooghoeken en zijn wangen waren uitgezakt, als oude zadeltassen op een oud paard. Ik vroeg me af wat er in tien jaar tijd kon zijn gebeurd waardoor hij er zo afgeleefd uitzag. Toen hij klaar was met eten, legde hij zijn mes en vork op het bord, schoof het opzij en begon met zijn verhaal.

Het algeheel welvaren van ons rijk in het Oosten

Ons beleid ten aanzien van de noordwestelijke grens van India is van groot belang omdat daar het algeheel welvaren van ons rijk in het Oosten van afhangt. Met name in de huidige tijd, nu wij op grote schaal militaire charges uitvoeren tegen een verbond van onafhankelijke stammen in het grensgebied, vergt deze kwestie onze aandacht.

Houdt u er rekening mee dat de huidige ontwikkelingen geen onverwachte uitbarstingen zijn van onze turbulente bureu. De oorzaken liggen dieper en zijn het gevolg van onze acties in het verleden.

Op de hier volgende bladzijden heb ik een beknopte beschrijving van het verloop van de geschiedenis gegeven, in de hoop enig licht te werpen op de situatie opdat de regering weet waar zij aan toe is, en dat zij tot een onderbouwde beslissing zal komen welke stappen te nemen.

– Generaal Sir John Adye, Indian Frontier Policy:
An Historical Sketch, 1897

Toen Mahmoud Wad Ahmed na zijn nederlaag bij de Slag om Atbara geketend voor Kitchener werd geleid, zei Kitchener tegen hem, 'Waarom ben je verwoestend en plunderend mijn land binnengevallen? Het was de indringer die hier tegen de landeigenaar sprak, en de landeigenaar boog zwijgend zijn hoofd. Laat mij het antwoord geven... Jazeker, geachte heren, ik kwam als indringer uw huizen binnen: een druppel van het gif dat u in de aderen van de geschiedenis hebt geïnjecteerd. 'Ik ben Othello niet. Othello was een leugen.'

– Tayeb Salih, *Season of Migration to the North*

Op vrijdag 22 maart 2002 stapte ik op het vliegveld van Islamabad in een tweemotorige Cessna. Drie andere passagiers waren reeds aan boord en de twee bemanningsleden bevonden zich achter het scheidingsgordijn, dat op dat moment nog niet was dichtgetrokken. Mary Robinson, een hooggeplaatste VN-functionaris voor de mensenrechten, had een dik dossier op haar schoot liggen. Haar zorgvuldig opgestoken haar reikte tot aan de geronde bovenkant van de cabine. Tegenover haar zat de echtgenote van Mohammed Jalaluddin, Sila Jalaluddin, die mij na een kort knikje de rest van de vlucht negeerde. Achter hen zat een mij onbekende jongeman in pak met stropdas. Er stond een metalen koffertje bij zijn voeten. De stoel naast hem was voor mij. Mijn bestemming was Kabul, maar het was nog niet duidelijk wat ik precies in Afghanistan ging doen. Ik was door de VN verzocht om te komen, alsook door Emily. Zij was destijds in dienst van Jalaluddin, die onlangs een agentschap ten behoeve van de wederopbouw had opgericht. De commissie had zich terughoudend opgesteld wat betreft mijn taakomschrijving, en ik ontkwam niet aan de gedachte dat Emily de voornaamste drijfveer was voor mijn reis naar Afghanistan. Voor zover de feiten bekend waren – dat wil zeggen, wat er op papier was gezet – zou ik een adviserende functie bekleden voor een van de ministeries van de nieuwe Afghaanse overheid. Adviseurs in Kabul waren net zo talrijk als zwerfhonden in Mumbai; de adviseurs hadden zelfs eigen adviseurs en men nam alleen genoegen met benamingen als ‘speciale adviseur’ of ‘senior adviseur’.

Kort na het opstijgen dook er een vliegtuig van de Amerikaanse luchtmacht naast ons op. Een zonnestraal weerkaatste op de glazen koepel van de cockpit en doofde in een flits. Het toestel zou ons de hele duur van de vlucht begeleiden. Ik dacht dat het een F-15 Eagle was, maar ik heb er niet echt verstand van. Het was een gevechtsvliegtuig en zo naast ons bood hij een overbekende aanblik. Het was net als in de film. Het idee van wat macht inhoudt wordt niet ontleend aan dit soort momenten, maar door de manier waarop wij de Amerikaanse militaire overmacht in de

bioscoop zien. Een gewiekste senator weet dat hij het volk voor zijn plannen kan enthousiasmeren als hij ze kan doen geloven dat zij net zo kunnen excelleren als hun helden van het witte doek, hun heroïsche alter ego's. Realiteit weegt niet op tegen fantasie. Dat geldt ook voor een flink aantal senatoren en congresleden, die louter satellietbeelden te zien krijgen van laserrode doelwitkruisjes boven vijandelijke bases, van ineengedoken silhouetten van speciale operatieteams, die klaarstaan om vijandelijke tentenkampen in de woestijn aan te vallen; exclusieve beelden van besluipen en overwinnen – hoeveel senatoren zouden hun idee van wat Amerika vermag gebaseerd hebben op de beelden in de Amerikaanse bioscoop?

Ik hou van het idee van Amerika. De realiteit is belangrijk, maar zij is ook ambivalent. In Senegal staat een gebouw waarin de slaven zaten opgesloten voordat ze naar de Nieuwe Wereld werden verscheept. Het stamt uit hetzelfde jaar als de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring. Ik hou van het heldere idee van Amerika achter een vertekende werkelijkheid. Zonder dat idee zouden de fijne aspecten van Amerika op toeval berusten, eendagsvliegen die door de hand van het lot willekeurig worden uitgestrooid en door de wind meegevoerd. En wat is dat idee? Het is het idee van de hoop, dat grootse, vermetele idee dat de Engelsman het schaamrood naar de kaken jaagt. Wellicht is het niet een idee dat voor iedereen even aantrekkelijk is, maar voor mij in elk geval wel. Ik heb het nodig, ik wil het. Ik bemin het land in eerste plaats om de gedachte dat de eindbestemming belangrijker is dan het vertrekpunt; dat majestueuze optimisme versus de grauwe, afwijzende houding van de Europeanen, met name de Britten. In Amerika voel ik me – ben ik – een seksueel wezen. Voor 11 september was ik onzichtbaar, ontsekt. Hoe bestaat het dat ik na 11 september plotseling werd opgemerkt, en niet alleen opgemerkt, maar ook aantrekkelijk bevonden, bekeken, van top tot teen gemonsterd, soms gevolgd door een knipoog? Kwam dat door het incidentele neveneffect om niet langer een decorstuk te zijn, om plotseling in het oog te lopen, of was de oorzaak veel akeliger? Was de persoon

die te midden van ons leefde niet langer de onopvallende indiaan, de onopvallende Pakistaan, de sepoy, maar was hij opeens een man van vlees en bloed geworden? Voor 11 september bewoog ik me achter een muur van koloniaal schuldgevoel, ontmand door een voorgeschiedenis van onderwerping.

Zafar liet zich nogal meeslepen in zijn lofzang op Amerika, wat me een glimlach ontlokte. Na een poosje vervolgde hij zijn verhaal.

Met de F-15 naast ons, zei hij, vlogen we over het meest theatrale landschap dat ik ooit had gezien. Kleine kisten vliegen in de regel niet hoog, en in het strijklicht van de lage ochtendzou dat de hoogteverschillen scherp accentueerde, wierpen beide toestellen een donkere schaduw op de grond die onze zwenkingen en draaiingen door het gebergte van Noordoost-Afghanistan imiteerde. Ergens in de buurt van de bergen bij Tora Bora, zo is ons indertijd verteld, zat Osama bin Laden, die al werd opgejaagd voor hij met trots zijn aanslag opeiste en die, zo meenden wij, spoedig zou worden ingerekend. Ik keek uit het raam en zag een desolater maar veel schitterender gebied dan ik ooit in Bangladesh zou zien, en ik kon begrijpen dat er een romantiek in deze ruige streek schuilging die de westerse bemoeizucht opwekte. Het Afghanistan dat zich onder mij uitstreckte, was kaal; geen grassen, nog geen sprietje; het land was niet weelderig, groen of drassig, zoals Bangladesh, maar het was in stoffige, aardse tinten uitgevoerd. Zoals mijn geliefde Sylhet de zang der seizoenen bezong, een jaarlijkse cyclus, kermde Afghanistans barre, woeste verlatenheid een langgerekte treurzang van oude verwondering, de verbrokkelde karakteristieken van deze aardkorst geschapen om gevallen strijders, verdwaalde reizigers en vervolgde stammen te verwelkomen. Ik begreep de aantrekkingskracht voor de Europeaan, ik zag waarom hij zich op de wijdvertakte zijderoutes wilde begeven die als een aderstelsel door het uitgestrekte gebied van Centraal-Azië kerfden, en in gedachten hoorde ik de zedenpreken van Britse kolonialen en postkolonialen die met de autochtonen hadden gegeten en huiswaarts keerden met glorieuze verhalen hoe ze de gebergten en islamitische hordes hadden

getrotseerd, of om de menslievendheid van de Afghanen te roemen en met oneindig vrome toewijding de noodzaak van crossculturele bruggen te bepleiten.

Op een veilige afstand volgde het vliegtuig de lijn van de bergkammen, hier en daar onderbroken door een grillige dagzoom, en als ik één oog dichtdeed, kon ik de scherpe omtrekken met mijn vinger tegen de ruit volgen. Ik dacht aan de reliëfkaarten die bergbeklimmers en oriëntatielopers gebruiken, waarbij er een lijn is getrokken tussen twee punten van dezelfde hoogte om een tweedimensionaal idee te geven van hoe de driedimensionale wereld er in werkelijkheid uitziet. Ooit zag je op televisie hetzelfde principe op de weerkaarten met de isobaren, de golvende lijnen waarmee de luchtdruk werd aangegeven, die ze later verruilden voor de simpele voorstelling van een zon met een stralenkrans en wattige wolken als door een kinderhand getekend. Kaarten, reliëfkaarten en overzichtskaarten intrigeren mij omdat zij metaforen vertegenwoordigen: het zijn instrumenten die ons een zweem van een idee geven terwijl de werkelijkheid zoveel rijker is, maar we kunnen niet zonder want dan namen we niets waar en kwamen we nergens. De mysterieuze paradox van kaarten is dat ze veel informatie verhullen teneinde een beetje informatie te bieden.

Net als de plattegrond van het Londense metrostelsel, zeg ik.

Daar maken ze een potje van de stationslocaties. In dat opzicht is het niet eens een plattegrond, maar een diagram; een kaart die niet topografisch maar topologisch is, waarmee de volgende vraag verrijst: wat is de bedoeling van deze plattegrond? Harry Beck, de ontwerper, moet gedacht hebben dat metroreizigers niet geïnteresseerd zijn in geografische locaties of afstanden. Een bekend voorbeeld is de route van Bank Station naar Mansion House. Dan neem je de Central Line naar Liverpool Street, waar je overstapt op de Circle Line en dan vijf haltes later uitstapt bij Mansion House. Bovenmonds beslaat dat traject nog geen vierhonderd meter. Met behulp van de plattegrond kun je door een schematische wereld navigeren en moet je de werkelijkheid van asfaltwegen, gebouwen en parken

tijdelijk wegdenken. Na afloop stap je uit en tref je het echte Londen weer aan.*

Door het dalrijke gebied beneden me moest ik aan die topografische kaarten denken. Ik bemoeide me niet met de andere passagiers, ik zei geen woord, en toen de heldere zon achter een wolk vandaan schoot, dook ik weg in Dantes *Hel*, die Emily naar me had gestuurd in de tijd dat ik was opgenomen. Ik heb namelijk in een psychiatrische inrichting gezeten.

Als Zafar een beschuldigende blik had gehad die ik in zijn woorden voelde, dan zag ik die niet. Ik herinner me het moment nog heel goed. Maar het was een onaangename herinnering om velerlei redenen, en ik moet met schaamte bekennen dat ik, tussen Zafars onverwachte verschijning voor mijn deur en zijn opmerking van zo juist, niet één keer aan die episode heb gedacht. Waarschijnlijk heb ik de herinnering verdrongen.

We landden op vliegbasis Bagram, nabij Kabul, vervolgde hij. De contouren van het gebergte werden door de zon geëtst, maar het was verder een machteloze zon, fel maar zonder warmte, want toen de cabinedeur werd geopend en ik achter Mary Robinson en Sila Ja-

*Zafar ging een poosje door over de kaarten, maar liever plaats ik zijn uitleg hier als voetnoot. Het doet denken aan een passage in de roman *Op het scherp van de snede* van Somerset Maugham (een schrijver die ik in mijn jonge jaren graag las) waarin de verteller zegt: *Het lijkt mij evenwel zaak de lezer te waarschuwen dat hij dit hoofdstuk kan overslaan zonder de draad van het verhaal kwijt te raken, omdat het voornamelijk een verslag is van een gesprek tussen Larry en mij.* En als hij het hoofdstuk op deze laatdunkende wijze heeft bestempeld, biedt de schrijver een, naar mijn mening, tamelijk dwaze aanvulling: *Niettemin moet ik hieraan toevoegen dat ik het waarschijnlijk nooit de moeite waard heb geacht dit boek te schrijven als dat gesprek niet had plaatsgevonden.*

Ik vergeef Maugham zijn addendum, maar ik neem Zafars uitleg over kaartweergave op, met ter illustratie twee diagrammen die ik van internet heb gekopieerd. Ze komen overeen met de diagrammen die Zafar in de loop van ons gesprek ruw heeft geschetst.

laluddin naar buiten stapte, was de kille maartse lucht als een klap in mijn gezicht. Zo werd ik door Afghanistan verwelkomd.

Ik werd met een landrover naar aFDARI gebracht, het Afghan Development, Aid and Reconstruction Institute nabij Shar-e-Naw, een organisatie die toen, zo begreep ik, zijn grootse reputatie nog moest waarmaken. Het voertuig nam de kruispunten in een noodtempo: indertijd werden soldaten van de ISAF* geïnstrueerd om onderweg nooit stil te blijven staan, hetgeen tot enorme chaos leidde in de stad die op dat moment werd overspoeld door landrovers, Pajero's, Land Cruisers en kolossale Humvees. Bij aFDARI werd ik door een ordonnans naar het gastenverblijf gebracht, waar hij me wees op de gedeelde badkamer met een toilet en een grote emmer water waar een tinnen bekertje in dreef. Mijn kamer was sober ingericht. Er stonden alleen een eenpersoonsbed, met een stapeltje opgevouwen dekens aan het hoofdeinde, en een bijzettafeltje met drie pootjes waarvan er een van een andere tafel afkomstig moest zijn, zo merkte ik op, want de kleur en de vorm waren anders en de lengte ook, zodat het tafeltje scheef stond. De afbladderende verf op de muur wees op een ander verhaal, en op dat moment voelde ik al dat deze ruimte een aanklacht jegens iemand in zich had. De ordonnans wees naar een elektrisch apparaat bij de deur, stak zijn hand op en schudde zijn hoofd. Of het apparaat werkte dus niet of ik moest ervan afblijven, een van de twee, maar ik vermoedde het laatste, want anders was ik er vanzelf wel achter gekomen. Hij had zich de moeite kunnen besparen. In de andere hoek stond een zogeheten *bukhari*, een petroleumkachel die heel gangbaar is in die contreien. Hij stond niet aan. Ik zag in de deur naar de kamer een slot met een sleutel erin. De ramen aan de ene kant van het vertrek, met de half dichtgeschoven gordijnen ervoor, keken uit op de binnenplaats. Aan de andere kant meende ik nog een raam te zien, dat dus op de achterkant uitkeek. Van dichterbij zag ik dat het kastje naast het bed, een krakkemikkig geval van fineerhout, onder de

* Zafar refereert hier aan de International Security Assistance Force.

deurgrendel was geschoven en dat er een paar blokjes hout onder de poten waren gezet om de gewenste hoogte te verkrijgen. Wat ik voor een raam had aangezien, bleek de bovenkant van een deur te zijn, met het kastje dat als provisorisch slot diende. Het moest een uitgang zijn, stelde ik vast. Door de glazen ruit zag ik de omtrekken van een bladloze boom, de kruin uitlopend in eindeloze vertakkingen en twijgen, donker als getekend met Oost-Indische inkt, die me aan een röntgenfoto van een zwart geworden long met tumoren deed denken; het soort schrikbeelden die als waarschuwing dienen.

Het eerste wat ik over AFDARI te weten kwam, hoorde ik van de manager van het programma, ene Suleiman, die me kort na mijn aankomst in mijn kamer opzoekt. AFDARI was begin jaren negentig door een hulporganisatie uit Australië opgericht, met stilzwijgende toestemming van de Taliban, een paar jaar nadat de Sovjet-Unie zich had teruggetrokken. Ze werden uit verschillende bronnen gefinancierd en organiseerden een aantal kleinschalige hulp- en ontwikkelingsprojecten die in eerste instantie gericht waren op Mazar-e-Sharif, Kandahar en uiteraard Kabul. Nu werden ze echter buitenspel gezet door UNAMA*, legde hij uit. Suleiman was lang, hij had geen baard en droeg westerse kleren, wat vanzelf de vraag opwierp of hij er in de tijd van de Taliban anders had uitgezien; dat wil zeggen, tot voor enkele maanden geleden. Hij lichtte toe dat hij twee jaar op de Indiana University in Amerika had gezeten – zijn familie had dus connecties – en hij was de tweede hoogste leidinggevende. Het opvallendste aan Suleiman waren zijn grijze ogen; niet zozeer qua kleur, want die was dof, en ook niet de lange gekrulde wimpers, maar de manier waarop ze bewogen, zoals ze voortdurend heen en weer schoten, van de deur naar het raam en weer terug. Toen we later buiten waren spiedde hij ook zo om zich heen. Het waren de ogen van een knaagdiersoort, muizen of konijnen, die hun habitat met roofdieren moeten delen en beseffen dat hun alertheid en snelle pootjes hun enige voordelen zijn; voordelen die

* United Nations Assistance Mission in Afghanistan

hun een paar doorslaggevende seconden kunnen opleveren. Als hij iets duisters over zich zou hebben, zou ik het als een teken van angst hebben geïnterpreteerd.

Suleiman ging 's avonds weg, waarna ik ergens een hapje wilde gaan eten. Ik stelde me voor aan de schildwacht, Suaif, die bij nader inzien beter Engels bleek te spreken dan hij aanvankelijk had laten merken. Hij herinnerde me aan de avondklok en wees me de weg naar een eetgelegenheid. De schemering had al ingezet en heren der waren petroleumlampen aangestoken. Ik was de straat al overgestoken toen Suaif me achterna kwam om me een warme omslagdoek te geven. Maart is een koude maand en als de avond valt wordt het guur. De mensen die ik op straat zag, droegen ook omslagdoeken of slecht zittende westerse jassen met saaie, levenloze, synthetische bontkragen. Ik maakte een ommetje door de buurt en bestelde in een taveerne een bord kebab met een mandje warm brood. Ik was voor de zekerheid met mijn rug tegen de muur gaan zitten. Ik zag mezelf en ook een paar andere gasten, mannen van alle leeftijden, met baard, tulband of pakol, weerkaatst in het spiegelmozaïek aan de muur. Een van de mannen deed me aan mijn vader denken. Ze bekeken me met argwaan. Mijn schoenen glommen en de uitdagend scherpe vouw in mijn broek stak als een zwaard onder mijn omslagdoek uit. Ik at mijn bord leeg en bedacht dat Suaif me die omslagdoek niet alleen tegen de kou had meegegeven, maar ook als schild tegen spiedende blikken.

De volgende ochtend werd er om zeven uur bij me aangeklopt. Ik was al wakker. Ik had het bed opgemaakt, me gedoucht en aangekleed en een uur lang aantekeningen gemaakt in mijn schrijfblok. In de vroege uurtjes kon ik altijd het beste schrijven, nadenken en de gebeurtenissen van de vorige dag evalueren, om te ontdekken wat ik echt dacht als het onderbewustzijn, het betere brein, gedurende de nacht de impressies had kunnen filteren. Zo werkt het ook in de wiskunde, nietwaar? Het is verbijsterend hoe je kan gaan slapen terwijl je nog op een vraagstuk zit te kauwen, een vraagstuk waar je je de hele dag het hoofd over hebt gebroken, en dat bij het ontwaken alle stukjes op hun plek zijn gevallen. Het komt zelfs voor

dat je nog weet op welk punt in je droom je het inzicht kreeg, wanneer je in diepe coma lag en Eureka! riep en dat je bij het wakker worden even denkt aan zelfbedrog, alsof je hebt verzonnen dat je de sleutel had om gewoon rustig door te kunnen slapen, maar je weet dat het echt is omdat je de kersverse oplossing, inmiddels overgeheveld naar je bewustzijn, in noodtempo doorneemt, je grabbelt in allerijl naar pen en papier om het op te schrijven, je ziet dat het klopt, de droom wordt werkelijkheid.

Ik stopte het schrijfblok weg en deed open. Er stond een jongetje voor de deur, met een kopje thee en iets wat op een koekje leek op een dienblad. Hij liep naar binnen en keek sceptisch naar de wankelende tafel voor hij het blad erop zette.

Hij vroeg of ik de volgende dag een uitgebreid ontbijt wenste. Zijn Engels was sterk, simpel en verstaanbaar, en de jongen straalde dat enorme zelfvertrouwen uit van de jeugd die vooralsnog onverschillig is voor andermans mening. Hij legde uit dat hij mijn kamer zou schoonmaken als ik wegging. Ik glimlachte naar hem, maar hij zag niet hoe opgelaten ik was. Wat valt er hier schoon te maken? dacht ik.

Ik heb me altijd opgelaten gevoeld met schoonmakers in de buurt. Dan vond ik dat ik moest opstaan en een helpend handje toesteken. Op een feestje van Emily's vrienden, een soiree met gevestigde, opgedirkte hipsters, heb ik me dat een keer laten ontvallen. De opmerking van iemand die zei op zoek te zijn naar een werkster, had kunnen uitlopen op het geijkte praatje dat goede werksters dun gezaaid zijn en zo, maar dat zijspoor ging men zorgvuldig uit de weg. Toen ik mijn gevoel opbiechtte – opgelatenheid als de werkster komt – had een of andere advocaat van buiten Londen, een jongeman met een zijden pochet, meteen zijn woordje klaar.

Maar in India heeft iedereen bediendes. Dat zie je altijd op tv. Zelfs de bediendes hebben bediendes, zei ik.

Echt waar?

Maar wie knipt de kapper?

Pardon?

In een dorp met maar één kapper, legde ik uit.

Ah, op die manier, zei de jongeman en hij keek om zich heen.

Voor hem kwam ik uit India en mijn mededeling van huishoudelijke aard moest dus ook betrekking hebben op India. Wat weet hij nou? dacht ik vergoelijkend. Voor sommige Engelsen zal dat gebied altijd het Indische subcontinent blijven. Toch zag ik bij geen van de omstanders een blik van verstandhouding of zelfs maar een begrijpend knikje als blijk van erkenning dat ik ook een Brit was. Er was sprake van een andere aanname, een die moeilijker te verkroppen was: het klassenverschil.

Natuurlijk hebben vermogende families in de steden van India en in het zuiden van Azië mensen in dienst: werksters, keukenpersoneel, lijfwachten, tuinmannen, noem maar op. Maar mijn schaamte in bijzijn van werksters heeft niets met India te maken, noch met afkomst of traditie, aspecten die voorheen cultuur werden genoemd, alsof cultuur valt of staat met dat soort dingen. Bij mijn familie lag het anders. Wij hadden geen personeel, in Bangladesh noch in Londen; personeel was voor andere families weggelegd. Wij werkten namelijk zelf in de bediening.

De Afghaanse jongen nam afscheid met een gemaakte glimlach. Ik werd er droevig van, verrassend genoeg. In mijn eentje aan die tafel gezeten dacht ik aan de drie mannen die ik tot dusver had ontmoet: Suaif, Suleiman en deze jongen, drie generaties Afghanen die nu in dienst zijn van hun redders. In het zuiden van Azië ontstaan hele klassen van mannen – en in sommige gebieden ook een toenemend aantal vrouwen – die in dienst zijn van blanken; zij sjouwen hun spullen en volgen bevelen op in woelige contreien, want de klassen ontstaan in gebieden waar oorlogen zijn uitgevochten, alsof de kogelhulzen en de granaatscherven als kunstmest fungeren zodat aan de bevruchte aarde een compleet dienstverlenend kader van kantoorpionnen en administratieve medewerkers kon ontspruiten. Er zullen altijd autochtonen zijn die de vrede van de buitenlanders willen kopen, en wie kan het de vaders kwalijk nemen wier kinderen anders vanwege de oorlog zouden creperen? De grote markten, inclusief de financiële, promoten in de taal der economen de verkaveling van de natuurlijke hulpbronnen. Het is als

moedermelk voor de rijken. Maar hier wordt de natuurlijke gang van zaken verstoord. De Toyota Land Cruisers rijden naar binnen met zakken geld in hun kofferbak, de wederopbouw heeft bouwlui en de mannen hebben gezinnen te voeden. Geloven in de grootheid van het project is geen kwestie van het ene idee boven het andere stellen: het verschil, zo wordt iedereen verteld, is voedsel en veiligheid. Wat is daar niet aan te geloven? De behoefte kweekt een bufferklasse autochtonen die met dezelfde snelheid jaknikken als een moeder zou doden om haar kind te beschermen. Zal die theejongen of de jonge Suleiman later zijn rechtmatige erfenis opeisen, en wat zouden ze daar dan onder verstaan? Zal het hun streven zijn om alles wat zij met hun landgenoten delen in ere te herstellen, of heeft hun toegeeflijkheid de zelfhaat dusdanig aangewakkerd dat zij alleen de autoriteit van hun meesters wensen over te nemen, inclusief dezelfde structuren, dezelfde handelscontracten, dezelfde hun aangesmeerde regering en machtscultuur, en ondertussen alle mannen die hen aan hun platvloerse zelf herinneren verfoeien?

Vijf minuten nadat de jongen was vertrokken, kwam Suleiman zelf langs met nog meer thee. Hij zette twee kopjes op het tafeltje in een rechthoek van ochtendzonnenschijn, en stond erop dat ik op bed plaatsnam, wat de enige zitplaats in de kamer was, terwijl hij zelf bleef staan.

Ik zei dat de naam van het instituut me dwarszat.

Bedoel je het Dari in AfDARI? Slim bedacht, hè? vroeg Suleiman.

Leuk, ja. Maar het Dari is slechts een van de talen die in Afghanistan worden gesproken.

Klopt, antwoordde Suleiman.

Dat sluit dus veel uit.

Ik was er niet bij toen het instituut werd opgericht, zei hij. Maar ik vermoed dat de Australiërs in hun nopjes waren met hun taalvondst.

Heeft er iemand bezwaar aangetekend? vroeg ik.

Je bedoelt de Afghanen?

Ja.

Ongetwijfeld, zei hij. Iets in de geest van: *Hartstikke leuk, echt slim*

bedacht. En kom nou maar op met die centen. We kunnen het onderweg bespreken.

Gaan we ergens heen?

Ik wil je de stad laten zien.

Op de binnenplaats stelde Suleiman me voor aan Suaif, de schildwacht. Ik zei niet dat we al kennis hadden gemaakt. Klasse en status waren duidelijk de troefkaarten voor ouderen, en ik kon me er niet toe zetten Suaif bij zijn voornaam aan te spreken. Het kost me nog steeds moeite. Hij deed me aan mijn vader denken, dezelfde verloren, ontheemde blik, alsof hij ergens op wachtte. Suaif doceerde ooit techniek aan de universiteit van Kabul, ontdekte ik.

Waarom werk je daar niet meer? wilde ik weten.

Het verdiende zo slecht. Ik krijg meer als ik voor de VN en de NGO's werk.

Lag er een afkeurende ondertoon in het uitspreken van de namen VN en NGO? Ik zou die toon vaker horen bij de chauffeurs en ander personeel; de hulporganisaties hadden een prijs gezet op het hoofd van elke autochtoon die Engels sprak. De hoogopgeleiden werden van universitaire faculteiten, scholen en kantoren geplukt en in dienst gesteld van de nieuwkomers. Salarissen stegen maar de productie niet, dus de productprijzen konden geen enkele kant op behalve omhoog.

Suleiman en ik stapten in een Land Cruiser met een chauffeur van een NGO. We reden de berg op waar het gehavende Intercontinental Hotel bovenop stond, vanwaar je over de hele stad kon uitkijken. We sloegen onze doeken stevig om ons heen toen we uitstapten, onze adem maakte vrieswolkjes in de lucht en het condensvocht hechtte zich aan het fijne stof dat alles toedekte.

Ik heb gehoord dat er een Four Seasons komt, zei Suleiman.

Het hotel?

Ja.

Hoeveel seizoenen zijn er trouwens in Afghanistan, in dit deel dan?

Vier.

In fractale zin bood Kabul van veraf eenzelfde aanblik van een

door oorlog verwoeste stad als van dichtbij. In zuidelijk Azië had ik bijvoorbeeld vanaf het dak van een flatgebouw over steden uitgekeken, een golvende zee van ontelbare daken, met de katrolschijven van stalen versterkingsconstructies ingebed tussen steunpilaren die hoog boven gebouwen uitstaken. De excessieve verstevigingen en de buitensporig diepe funderingen getuigden van optimistische berekeningen, van de hoop om te zijner tijd extra verdiepingen toe te kunnen voegen zodra er meer geld was en de economie zou aantrekken. Het verhaal van Kabuls gelaagde geschiedenis staat in de boeken; ooit gloorde er zelfs een toekomst. Aan de gebouwen te oordelen wordt het recente verleden vooral beheerst door een geslagen volk dat heeft geleerd hoe onbetrouwbaar de toekomst kan zijn.

Wat deed ik in godsnaam in Kabul? Toen Emily me belde zat ik in Dhaka, waar ik als jurist mijn best deed om multinationals en corrupte functionarissen voor de rechter te slepen en hervormingen door te voeren in de procedures van gouvernementele instituten, zoals het Bureau of NGO Affairs. Op het moment van Emily's telefoontje zat ik in vergadering met de voormalige minister van Financiën van Bangladesh en met een hooggeplaatste Britse overheidsfunctionaris, die speciaal uit Londen was overgevlogen om de medewerking – in geld – van de Britten te bespreken voor een project dat het midden- en kleinbedrijf moest bevorderen. De Britse functionaris achtte deze reis van twee dagen noodzakelijk, zo vertrouwde hij me later toe, om zich ervan te vergewissen dat ik een oogje in het zeil hield bij de voortgang van het project, omdat hij de gewezen politicus wantrouwde. Het parkeerterrein bij het kantoor van de NGO, een NGO dat de politicus naar eigen zeggen had opgericht *om iets aan de mensen terug te geven* – wat bij mij de vraag opriep hoe hij in hemelsnaam zijn politieke loopbaan zou hebben omschreven –, speelde telkens een rol in verhalen over – dikke bruine enveloppen die daar in een oogwenk van eigenaar wisselden; langer hoefden ze niet uit hun Land Cruiser te stappen om een deal te beklinken. Op dat parkeerterrein werd ik door Emily gebeld.

De vergadering van dat moment was belangrijk – vinden we iets

belangrijk doordat het door iedereen als belangrijk wordt bestempeld? –, maar toch stapte ik uit de auto om het gesprek aan te nemen. Mijn mobiel stond altijd aan. Hunkerde ik zo naar haar stem dat ik het toestel nooit uitschakelde voor het geval ze belde? Ik verexcuseerde me direct bij de heren: telefoon uit Afghanistan, ik weet nog dat ik dat tegen hen zei, en ik herinner me ook hun oe's en aa's, want in 2002 was dat het enige wat je hoefde te zeggen: Afghanistan. Afghanistan was het toverwoord. Ik stapte uit en op het parkeerterrein waar gunsten werden gekocht en verkocht, luisterde ik naar haar stem.

Je moet hierheen komen, zei ze. Je kunt heel veel betekenen voor vijftientig miljoen mensen.

Dacht ze soms dat Afghanistan het enige land was waar mensen behoefte hadden aan hulp? En dacht ze dat ze me met gevele kon overhalen? Nog erger: dacht ze dat één iemand daar van betekenis kon zijn voor een heel volk? Ja, dat dacht ze. Er was een ware invasie gaande van nieuwe missionarissen die allemaal hetzelfde dachten. Ze maakten deel uit van hetzelfde leger zonder naam, niet het gewapende leger van de kwartiermakers, en ze brachten ook geen voedsel of medicijnen. Wat ze wel meenamen was goede raad en ze hadden zo'n hoge dunk van zichzelf dat ze dachten de situatie te kunnen verbeteren. Ze bedoelden het vast goed, maar het enige echte goede, het goede waarbij het kwaad gegarandeerd afwezig is, is een schoon geweten. Ik wist dat Emily heilig in haar credo geloofde, en toen ik haar overtuiging zag en doorhad, was het alsof er een snaar in mij werd doorgeknipt. Mijn gedachte was op dat punt nog geen intentie maar een vraag; een die werd gesteld in de talen van mijn jeugd en volgens de volmaakt transparante lijnen van de wiskunde. Ik had een gedachte die net zo krachtig was als een idee dat tijdens een onderdrukking tot wasdom komt: wie houdt deze mensen tegen?

Ik ben hier toevallig ook bezig met het verbeteren van een land, zei ik, op een bevolking van om en nabij honderdtwintig miljoen zielen. Als jij zegt dat ik aldaar een vijfvoud voor de mensen kan betekenen, geef ik me gewonnen.

Dag in, dag uit heb ik naar het telefoontje van deze vrouw uitgezien, en toen ik haar aan de lijn had stond ik op het parkeerterrein van een NGO in de diplomatieke wijk Gulshan in Dhaka, en terwijl ik naar de stem van mijn geliefde luisterde, voelde ik dat er ergens in mijn binnenste, heel diep, iets overstag ging, iets wat uitsteeg boven haar en mij, boven ons onbeduidende tweespan. Daarom zat ik een maand later in Afghanistan, met dezelfde vraag maar niet veel wijzer dan alleen dat specifieke gevoel in mijn binnenste.

Dit deel van de wereld was gewoon het zoveelste schaakbord en ik was het zoveelste schaakstuk, maar dat is zoals de geschiedenis gaat, van de ene lange duistere weg naar de andere. Kabul, stad van oorlog, had ook zijn deel Brits bloed opgezogen. Neem de Eerste Anglo-Afghaanse Oorlog, op zich slechts een stap in de lange mars van de Britse militaire koloniale hybris – en met Brits bedoel ik dat de officiers allemaal Brits waren; het voetvolk bestond uit gemobiliseerde Indiërs. Op Nieuwjaarsdag 1842, in het staartstuk van de oorlog, gaf generaal Elphinstone zich ondanks de bezwaren van zijn officieren aan de autochtonen over, na te hebben bedongen dat de zieken en gewonden in Kabul mochten blijven. Elphinstone ging terug naar India, maar zodra de laatste officier de stad had verlaten, werden alle zieken en gewonden afgeslacht. De Britse manschappen, uitgeput door de lange strijd, moesten hartje winter door de kniehoge sneeuw strompelen in een ruig berglandschap, waar ze in nauwe passages stuk voor stuk werden gekeeld. Zestienduizend man sneuvelden. Generaal Elphinstone gaf zich aan de Afghanen over tijdens een beschamend, zeer on-Brits vertoon van lafheid, terwijl hij wist dat geen van zijn manschappen zou worden gespaard. De enige die zich in veiligheid wist te brengen, was een hospik, William Brydon. Hij kreeg een houw met een zwaard die hem een stuk van zijn schedel kostte, maar hij overleefde dat opmerkelijk genoeg. Toen hij in het veilige Jalalabad aankwam, vroegen ze hem waar het leger was. Zijn fameuze antwoord luidde: Ik ben het leger. Elphinstone stierf enkele maanden later in krijgsgevangenschap. Zijn lichaam werd naar het Britse garnizoen in Jalalabad gestuurd, waar hij een naamloos graf kreeg.

De gehavende stad baadde in het stoffige ochtendlicht. Vanaf de Upper Garden Road, dezelfde slingerweg die wij hadden genomen om op de berg te komen, kwam een oude man moeizaam omhoog door zijn ene been telkens een stukje voor zijn andere te tillen. Na een poosje zag ik waarom hij zo liep. Hij miste een voet. Dat Suleiman in dezelfde richting keek, was niet omdat hij mijn blik volgde, maar omdat het beeld van de oude man een alledaags verschijnsel was dat hem wellicht niet meer opviel.

Dat is wat de oorlog ons heeft gegeven, zei hij.

Ik vroeg Suleiman of hij nog reden zag tot hoop.

Voor mezelf wel, zei hij met ongevoelige zelfzucht.

Ik ben net als ieder ander onder de indruk van oprechtheid, maar als ik ook maar even het gevoel heb dat iemand me in vertrouwen neemt, krijg ik argwaan. Moet ik me geveid voelen? Zou hij andermans vertrouwen beschamen? Volgens mij had Suleiman door dat ik me ongemakkelijk voelde. Zijn glimlach was misplaatst. Hij heeft nu twee opties, dacht ik, waarmee hij zijn uitspraak kon verhelderen; bagatelliseren of aandikken. Hij deed geen van beide. Hij maakte daarentegen een opmerking die alarmbellen hadden moeten doen rinkelen, mits ik meer aandacht had besteed aan zijn toon. Want wat hij zei klonk ingestudeerd, alsof hij het uitentreuren had herhaald.

Afghanistan heeft de olie van Khazaria niet, zei hij, en we zijn niet bereid onze vrouwen te prostitueren zoals de Thai. In tegenstelling tot de westerlingen is onze armoe niet spiritueel, maar materieel. Als onze behoeftes in dat opzicht zijn vervuld, zullen we niet het dilemma of de crisis hebben waarmee de westerling zich geconfronteerd ziet.

Uiteindelijk stapten we in de Land Cruiser en reden we terug naar de stad, waar Suleiman me graag door Wazir Akbar Khan wilde leiden, een wijk waar buitenlanders, NGO's en schurken bezig waren onroerend goed op te kopen. Om de zoveel tijd gebood hij de chauffeur langzamer te rijden – zonder te stoppen – als we langs een pand kwamen dat, zo legde hij uit, in bezit was van de Taliban, al waren de Pakistanen de feitelijke eigenaren, en zij verwierpen elke band met de Taliban.

Het moet relatief makkelijk zijn om ze een boodschap te sturen.
Boodschap? vroeg Suleiman.

Als de Taliban overal zit, zelfs in Kabul, moet het vrij makkelijk zijn een boodschap bij ze af te geven.

Suleiman wierp me een blik toe alsof hij iets overwoog voordat hij zijn rol als gids hervatte. Hij wees naar andere huizen die voorheen in bezit van de Taliban waren geweest en die ze voor monsterbedragen hadden verkocht aan westerse diplomaten en hun personeel. Het had de Taliban een fortuin opgeleverd. In 2002 zat het vastgoed wereldwijd in de lift, dus ook in Kabul.

Weet je wat ze op Wall Street zeggen? vroeg ik. Als het bloed door de straten stroomt, moet je onroerend goed kopen.

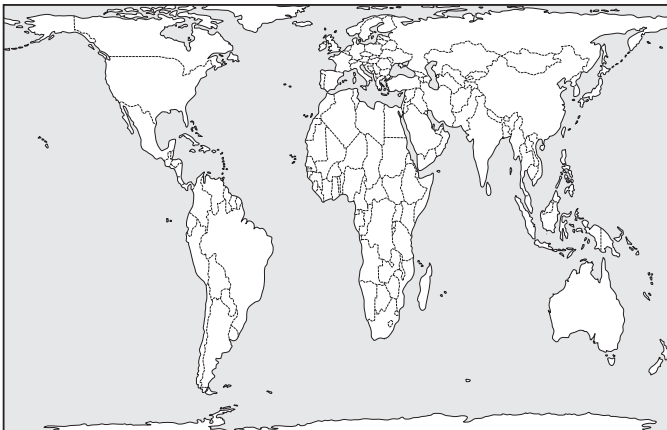
Ha, goeie. Het klopt als een bus. Dat de buitenlanders hier zoveel vastgoed hebben, is voor hen een extra prikkel om ISAF aan te willen houden. Daar gaat het om, nietwaar? Wie een omelet wil bakken, moet eieren breken.

Ik wierp een blik op de chauffeur.

Wat is er? Denk je dat je ongelijk hebt? vroeg Suleiman. En mijn visie dan? Ik vorm voor niemand een bedreiging. Ik ben totaal machteloos, moet je weten.

Maar je bent tweede in rang bij AFDARI, zei ik.

Daar komen we later op terug, zei hij. Hij keek naar de chauffeur, die op dat moment een blik in het achteruitkijkspiegeltje wierp.

Heb je, vroeg Zafar, ooit de landkaart van Peters gezien?

Ik heb ervan gehoord.

Heb je hem ook gezien?

Nee, ik denk het niet.

Het is een versie van de wereldkaart waarin de gebieden van de landmassa's in correcte verhouding staan afgebeeld, zei Zafar.

O ja, zei ik, de kaart waarop Afrika immens groot lijkt.

Afrika lijkt niet immens groot, Afrika *is* immens groot. Volgens de weergave van Mercator, de meest gangbare landkaart, die iedereen kent en iedereen zich voor de geest kan halen, lijkt Groenland groter dan Afrika, terwijl Groenland in werkelijkheid veertien keer in Afrika past.

Dat wist ik niet.

Het wordt nog interessanter, zei Zafar. Op Mercators kaart lijkt Brazilië even groot als Alaska, terwijl het in feite vijf keer zo groot is. Ook gek is dat Finland van noord tot zuid langer lijkt dan India, terwijl het juist andersom is.

Toen de kaart in 1980 verscheen, vervolgde mijn vriend, werd er met de weergave volgens Peters iets in gang gezet, omdat de proporties op de kaart duidelijke gevolgen hadden voor de geopolitieke verhoudingen. Critici van Mercators weergave hadden al eerder

op de fouten geweest, want ze waren evident. Hoeveel schoolkinderen zouden met hun blik op die wereldkaart hebben gevraagd: Wat is het grootste land ter wereld?

Het voornaamste probleem bij het in kaart brengen van de wereld is om de gebogen vorm van de aarde, een afgeplatte sferoïde, op een plat oppervlak te krijgen. Daar komt nog een andere complicatie bij: als je op de aarde staat en begint te lopen, in welke richting ook, zul je nooit op een grens stuiten – je kunt eindeloos doorlopen. Sta je echter op een kaart, een rechthoekig vel papier, dan beland je uiteindelijk bij de rand. De kunst van de weergave is om het gebogen aardoppervlak op een vlak, afgebakend vel papier te projecteren.

Eenzelfde kwestie dient zich aan bij de vertaling van poëzie. Je hebt een gedicht in een bepaalde taal, en dat wil je omzetten in een andere taal. Dat luistert nog nauwer. Bij de weergave op een kaart wil je zo veel mogelijk dingen behouden, zoals regio's, afstand, hoeken in driehoeken, enzovoort. Het punt is dat je niet alles kunt behouden, dat is wiskundig gezien onmogelijk. Je platte kaart kan met geen mogelijkheid al die dingen weergeven, nog niet bij benadering. Dus moet je gaan filteren. Dat is het moment waarop de keuze van de weergave begint.

Er is een simpele manier om de werkwijze van Mercator uit te leggen. Neem een holle bal en snijd het topje van de bovenkant en eenzelfde stukje van de onderkant weg. Rek hem nu zo ver uit dat je als het ware een holle pijp krijgt. Snijd die over de lengte door, en rol hem daarna uit op een tafelblad. Zie je hoe je de boven- en onderkant van de bal kwijt bent? In feite kijk je nu naar de gangbare Mercator-wereldkaart, waarop de Noord- en Zuidpool dus niet staan aangegeven, noch de kleinere gebieden eromheen. Aldus de Mercator-weergave. Er zijn echter andere manieren om de wereld in kaart te brengen.

Hoe zit het met die overeenkomst in de poëzie? vraag ik.

Het is de taak van een cartograaf het materiaal op het aardoppervlak – meren, bergen, steden – op een plat oppervlak weer te geven. Bij een gedicht moet de vertaler proberen diverse aspecten van de

poëzie – rijm, metrum, ritme, metafoor, betekenis – in een andere taal om te zetten. Een cartograaf geeft je geen miniatuurglobe met dezelfde details als op de echte aardbol. Net zomin als de vertaler je de oorspronkelijke tekst geeft tezamen met een Hongaars woordenboek.

Ze zien zich allebei geconfronteerd met hetzelfde vraagstuk, namelijk, dat ze niet alles exact kunnen omzetten en dat ze bepaalde aspecten moeten schrappen willen ze überhaupt tot resultaten komen. De cartograaf zou er echter goed aan doen om aspecten als afstand in de juiste verhoudingen te handhaven (zodat de afstand tussen Islamabad en Kabul in dezelfde verhouding staat als de afstand tussen Londen en Dhaka op zowel de kaart als op de echte aardbol); hoeken (zodat de omspanhoek van luchthaven Bagram buiten Kabul ten opzichte van de lijn naar de luchthaven op het eiland Diego Garcia in de Indische Oceaan, waar een Amerikaanse luchtmachtbasis zit, en van RAF Brize Norton in de Royal County of Oxfordshire, op de kaart identiek is aan die op de wereld). Enzo voort. Dit is natuurlijk niet meer dan een greep uit het spectrum, maar het is voor een cartograaf onhaalbaar om alles mee te nemen.

Alles valt of staat met wat je precies met je kaart wilt weergeven en ook wat je ermee wilt bereiken. Je hoort weleens over dingen die bij een vertaling verloren gaan, maar daartegenover staat dat er soms ook dingen gewonnen worden. Een cartograaf kan bepaalde extra's toevoegen, zoals grenzen die ook in tastbare vorm op aarde bestaan. Zo kun je fysieke grenzen op een kaart aangeven, maar ook de politieke grenzen, en dat laatste kan op de echte aardbol niet.

Mijn punt is dat dit soort projecties en vertalingen vanuit een bepaalde behoefte ontstaan. Het verlies van bepaalde informatie en inzichten, die onvermijdelijk zijn met elke vorm van weergave, is het effect van de eliminatie, een daad van vernietiging die echter een bepaald doel dient. Ogenschijnlijk hebben we een stap voorwaarts gezet, maar in feite was het één stap naar achteren en twee stappen naar voren. Als we iets trachten te begrijpen, moeten we het telkens vereenvoudigen en reduceren, en we moeten vooral het

prospect om alles te kunnen begrijpen opgeven, teneinde überhaupt nog iets te kunnen begrijpen. Volgens mij is dit van toepassing op alles wat mensen onderzoeken.